

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA DERGİSİ

Yü: VII Sayı: 14 Sayfa: 1 - 205 SBArD Eylül 2009 ISSN 1304 - 2424

- Yılmaz KARADENİZ;** İran Meşrutiyet Hareketi Sırasında İstanbul'daki İranlıların Siyasi Faaliyetleri: Encümen-i Saadet (1906-1909) 1 - 12
- Serdar SAKİN;** Ordu Lojistik Sisteminin Önemi Açısından Kut'ül-Amare Savaşı ve Resulayn-Musul Menzil Hattı 13-25
- Ahmet KOLBAŞI;** 1878 Berlin Kongresi Sonrasında Osmanlı Ermenilerinin Siyasi Kimlikleşmesi Sürecinde Rus ve İngiliz Etkisi 27 - 38
- Erhan METİN;** Lise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Derslerinde Ermeni Meselesinin Öğretimi 39-65
- Harun Hilmi POLAT;** Temel Tasarımın Bilgisayar Destekli Öğretimi İçin Bir Modül Tasarımı 67 - 77
- Mutluhan TAŞ;** Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 2000'li Yıllara Kadar Çağdaş Türk Resminde Sanat-Siyaset İlişkileri 79 - 93
- M. Ruhat YAŞAR; Üniversite Gençlerinin Evlilikle İlgili Beklenti ve Yargı İlan 95-125
- Ahmet CİHAN-E. Buket BATUR;** Diyarbakır'da Çingene Grupları Arasında Yoksulluk ve Nedenleri 127-151
- Burak GÜMÜŞ;** Uber Nusayri, Bulgarialewiten, Shabak, Kakai und Ehl-i Hak 153 - 177
- Bülent SALDERAY;** Görsel Sanatlar Eğitiminin, Engelli Bireyin Diğer Alanlardaki Öğrenmelerine Katkısı ve Özel Eğitim Alanında Kullanılmasına Yönelik Aile Görüşleri 179 - 187
- Abdulahid SEZEN;** Günümüz İnsanın Anlamsızlık Sorunu Bağlamında Frankl ve Fowler'da Bireyin Anlam Arayışı 189 - 201
- Kitap Tanıtımı**
Hasan ARSLAN; Mustafa Bozkurt, Fahreddin Razi'de Bilgi Teorisi, Medipres Yayıncılık, Malatya 2009. ISBN: 978 -975-6676-46-2 (312 s.) 203-205

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMA DERGİSİ

Yıl: VII Sayı: 14 Sayfa: 1-205 SBArD Eylül 2009 ISSN 1304 - 2424

İletişim Adresleri

Prof. Dr. Ahmet Kankal
Dicle Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
21280 Diyarbakır / Türkiye

Tel: 0530 349 21 18
0505 631 33 17
ahmetkankal@hotmail.com

Arş. Gör. Ömer Ergttn
Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi
21280 Diyarbakır / Türkiye

Tel: 0505 631 77 70
omergun@dicle.edu.tr

www.akader.org — www.akder.info

Atıf Önerisi Örneği
SBArD 2005 Sy. 6, sh. 15
SBArD 2005, sh. 15

Baskı - Cilt:
Damla Ofset
www.damlaofset.com.tr
Mart 2010, Konya

SBArD 2009,14

SBArD HAKEM KURULU

- Prof. Dr. Mehmet AKGÜN, Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin AKINCI, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet AYAN, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Gül AKYILMAZ, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Zeki ASLANTÜRK, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa AVCİ, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BAHAR, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Salim CÖHCE, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl Hüsnü ERDEM, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KALA, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir KARLIĞA, Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan KAVRUK, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Huriye KUBİLAY, Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Taketsugu OKAVA, Yamagata Üniversitesi
Prof. Dr. Hayrettin ÖKÇESİZ, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Saadetin ÖZÇELİK, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Meral ÖZTOPRAK-SAĞIR, Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU, Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Aziz Can TUNCAY, Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Hakkı ÜNAL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Samim ÜNAN, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Ramazan YILDIRIM, Selçuk Üniversitesi
Prof. Ahmet ATAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan TEPECİK, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlyas DOĞAN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan HAKERİ, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Renizi KILIÇ, Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet CİHAN, Nevşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KANKAL, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. M. Ataaddin YALÇINKAYA, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Salim KOCA, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. E. Semih YALÇIN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan ERDEM, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KALABALIK, Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Ali GÜLER, Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. E. Aydın KOLUKISA, Niğde Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim COŞKUN, Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Muhittin TUŞ, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Ejder OKUMUŞ, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Aziz TAŞDELEN, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Ali YILDIRIM, Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer ZEYTİN, Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Sabri EYİGÜN, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ELMAS, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Üzeyir OK, Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet BEŞİRLİ, Çankırı Karatekin Üniversitesi
Doç. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ, Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Behçet ORAL, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ramazan ÇALIK, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet TASA, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. M. Edip ÇAĞMAR, Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. İbrahim SOLAK, Selçuk Üniversitesi

1878 BERLİN KONGRESİ SONRASINDA OSMANLI ERMENİLERİNİN SİYASİ KİMLİKLEŞMESİ SÜRECİNDE RUS VE İNGİLİZ ETKİSİ

Ahmet KOLBAŞI*

Özet / Abstract

1878 Berlin konferansının 61. maddesi ile Osmanlı Ermenilerine sağlanan uluslararası destek Osmanlı Ermenilerinin özerklik veya bağımsızlık yolundaki iddialarının güçlenmesini temin etmiştir. Bunu durum Osmanlı Doğu Anadolu bölgesinde Rusya ile İngiltere'nin bu olayın iki siyasi aktörü olarak çıkarlarının çatışma alanı haline gelmesine neden olmuş ve bölgede yaşayan Ermeni toplumu üzerindeki siyasi faaliyetlerin artmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışma 1878 Berlin konferansı sonrasında Şark meselesinin bir parçası haline gelen Ermeni hareketi ile bu iki büyük devletin Doğu Anadolu'da hangi çıkar ekseninde ve ortak paydada bulunduğu sorusunun cevabını araştırmak amacıyla taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ermenileri, Doğu Anadolu, Rusya, İngiltere

THE İNFLUENCE OF RUSSIA AND ENGLAND WITHIN THE PROCESS OF DEVELOPMENT OF
POLITICAL IDENTIFICATION OF THE OTTOMAN ARMENIANS AFTER THE 1878 BERLİN
CONGRESS

International support provided for the Ottoman Armenians through the 61st article of the 1878 Berlin Conference ensured consolidation of allegations of independence and autonomy of the Ottoman Armenians. This situation led the Eastern Ottoman Anatolian Region to become the area where the two political actors of this incident, Russia and England, fought for their interests, and paved the way for growth of political activities over the Armenian community living in the region. This study aims to find an answer to the question of what sort of interests and common ground brought these two great states together in the Eastern Anatolia through the Armenian movement which became part of the Eastern question after the 1878 Berlin Conference.

Key Words: Ottoman Armenians, Eastern Anatolia, Russia, England

Giriş

Ermeni hareketleri dini kökenli anlayıştan güç alarak milli karakterin tanımlanması ve vurgulanmasına yönelmiş, böylelikle Osmanlı toplumu içinde din esasına göre Millet sisteminden etnik anlamda Ermeni milliyetçiliğine geçişin de bir adımı atılmıştır. Rusya'da ise Çar'ın tebaası olan Ermeniler takibe uğramışlar ve milliyetçi hareketler için Rusya'da hayat imkânı bulamamışlardır. İran'da ise büyük problem olacak nüfus oranları yoktur. 1887'de Avrupa'da Hınçak Komitesi, 1890 yılında Tiflis'te Taşnak Komitesi'nin kurulması ile Ermenilerin hareketleri daha da

Yrd. Doç. Dr., Balkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

hızlanmıştır. Ermeni komiteleri Rusya'da gerekli ortamı bulamadıklarından ve İran'daki faaliyetlerin amaçlarına büyük katkısı olmayacağı hesabıyla Osmanlı topraklarına yönelmişlerdir.

1878 Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi Osmanlı devleti aleyhine içeride Ermenilerin dışarıda İngiltere ve Rusya'nın elini güçlendiren iyi bir koz durumuna gelmiştir. Bu tarihlerden itibaren siyasallaşan Ermeni hareketlerini besleyen unsurları Ermeni komiteleri, Ermeni kilisesi, Rusya'nın Doğu Anadolu'daki Osmanlı vilayetlerini işgal etmesi, büyük devletlerin ıslahat projeleri, Osmanlı toprakları üzerinde faaliyet gösteren misyonerler ve Avrupa ve ABD'de yaşayan Ermeniler olarak sıralamak mümkündür.

Münir Süreyya Bey'e göre, Ermeni sorununun birinci dönemi, Berlin Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında akdedilip 4 Haziran'da İstanbul'da imzalanan mukavele hükümlerine göre padişahın yapmak zorunda olduğu dahili ıslahatla ilgili tedbirlerin hemen alınması gerektiğine dair İstanbul İngiltere Sefiri Layard tarafından Babıâli'ye verilen 19 Ağustos 1878 tarih ve 68 numaralı notayla başlar(Münir Süreyya Bey, 2005). Ermeniler hakkındaki ıslahat istemi, Osmanlı devletinin altı vilayetini kapsayan ve burada Ermenileri hâkim duruma getirmeyi amaçlayan büyük devletlerin (İngiltere ve Rusya) Ermeniler üzerinden Osmanlı topraklarında sergiledikleri çıkar oyunlarının, diğer bir deyimle Şark meselesinin ortak adı haline gelmiştir. Bu çalışma da, on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde Rusya ve İngiltere'nin aktörlüğünde Osmanlı Ermenilerinin, dini esasa dayalı "Osmanlı Millet sistemi"¹ yapısından etnik anlayışa dayalı etnik bir kimlik anlayışına geçme çabalarının ortak noktası olan Berlin Anlaşması'nın 61. maddesinde belirtilen "Osmanlı sınırları içinde Ermenilerin meskûn oldukları yerlerde ıslahat yapılması taahhüdünü" kullanarak

¹ Osmanlı toplumu, "Müslüman ve gayrimüslim" olmak üzere iki ana sınıftan meydana gelmişti. Bireylerin toplumdaki statüsünü belirleyen temel faktör dindi. Toplum, inanç temelinde çeşitli milletlere ayrılmıştı. Millet, bir din ya da mezhebe bağlı topluluk demektir (Eryılmaz, Bilal. *Osmanlılarda Millet Sistemi*, 1996: 6, 225). Millet sistemi, bir kompartıman sistemidir ve insanlar kendi dini kompartımanının üyesi olarak en alttan üst çizgiye yükselme imkânına sahiptir ve bunun için mücadele ederler. Milletlerin idari teşkilatı onların merkezle antlaşma ve müzakere ve istimalet sisteminde olduğu gibi bir tür akidde dinî hürriyet, kültürel muhtariyet ve idari işbirliği (idarî muhtariyet değil) statüsünü vermeleridir (Ortaylı, 2003: 11). Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'un fethinden sonra Rum kilisesine din ve özel hukuk işlerinde özerklik verdi ve Rum "milletine" seçtiği Patriğe, cemaatini idare için gerekli yetkileri kullanma imtiyazı tanıyarak, onu tüm Ortodoksların başına getirdi. Sonradan aynı imtiyazlar Ermeni ve Yahudi topluluklarına da tanındı. Bu toplulukların başlarında bulunan İstanbul Rum ve Ermeni Patrikleri ve İstanbul Yahudi Hahambaşısına topluluklarını yönetme masrafları için vergi toplama hakkı verildi. Her milletin yargılama, maliye, eğitim örgütleri vardı. "Millet" guruplarına dâhil olan gayrimüslimler devlet nazarında Osmanlı uyruğu idiler (Bozkurt, 1996: 10). Osmanlı devletinde "millet sistemi" çerçevesinde 1858 yılında başlayan çalışmalar sonucunda hazırlanan ilk tasan 25 Nisan 1861 yılında onaylanmış ve "Rum Patriği Nizâmâtı" adıyla yürürlüğe girmiştir. Aynı yılın 9 Haziranında "Lübnan Nizamnamesi" hazırlanmış ve bölge Hıristiyan bir valî yönetiminde bir tür özerk bölge haline gelmiştir. 18 Mart 1863'te "Ermeni Milleti Nizamnamesi", 22 Mart 1865 yılında "Yahudi Milleti Nizamnamesi" yürürlüğe konulmuştur (Ercan, 2002: 32, 397).

Ermenilerin uluslaşma yolunda faaliyetlerine bu iki büyük devletin bu sürece siyasi etkisinin ve sonuçlarının genel hatları ile irdelenmesi amaçlanmıştır.

On Dokuzuncu Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Ermenilerinin Nüfusu:

Osmanlı Ermenileri, Osmanlı toplumu bünyesinde ülkenin her tarafına yayılmış durumda olup her meslek grubunda ve çeşitli statüde Ermeni vatandaşı görmek mümkün olmuştur. Bunlar arasında kamu görevlisi, banker, sarraf, mimar, tüccar, esnaf olarak hayat süren Osmanlı yüksek ve orta sınıfına ait insanlar olduğu gibi kırsal kesimde yaşayanlarında çiftçilikle uğraştıkları bilinmektedir.

Osmanlı Ermenilerinin nüfus istatistiklerine gelince; Stanford J.Show'a göre, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermeni nüfusu, 1882 yılında 17.375.225 Osmanlı toplam nüfusu içinde 1.125,386 Ermeni; 1895'de yılında ise 19.050.307 toplam Osmanlı nüfusu içinde 1.167,068 Ermeni olarak belirtilmektedir. (Show, 1982:256)

Osmanlı hükümetinin yapmış olduğu 1881/82-1893 nüfus sayımında, Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin sayısının 1.076.908 (kadınların sayısı yuvarlak bir değer olarak verilmiştir) olduğu (Karpas: 2003: 95) tespit edilmiştir. Bu dönemlerde Osmanlı genel nüfusu içerisinde Ermenilerin yaklaşık olarak % 8 civarında oranı teşkil ettikleri söylenebilir. Doğu Anadolu Bölgesinde ise Osmanlı Hıristiyan nüfusunu temsilen Ermeni nüfusu daha yüksek oranda yaşamaktadır.

Osmanlı Ermenilerinin diğer Osmanlı bölgelerine nazaran nüfusça daha yoğun olarak buldukları "Vilayet-i Sitte" olarak adlandırılan Erzurum, Sivas, Mamuraülaziz, Bitlis, Van, Diyarbakır vilayetleri, Reformlar konusunda Berlin Anlaşması 61. maddesinin konusunu teşkil ettiği gibi aynı zamanda bu bölgenin durumu uluslararası alanda bir Ermeni meselesinin doğmasına da zemin hazırlamıştır.

Vilâyetler	Müslümanlar	Ermeniler j
Bitlis	309.999	117.492
Diyarbakır	492.101	65.850
Erzurum	633.297	134.377
Harput	446.379	79.971.....
Sivas	939.735	147.099
Van	179.380	67.792
Toplam Nüfus:	3000.891	613.581

1914 Resmi Nüfus İstatistiği'ne Göre Vilayet-i Sitte'de Ermeni Nüfusu (Süslü, 1990: 21-22)

Doğu Anadolu'da yaşayan gayr-i Müslim tebaanın büyük bir kısmının Rusya'ya göç etmesi, geride kalanların sızlanmalarına sebep oldu. Erzurum ve havalisinde yaşayan Ermeniler, İstanbul'daki patrikleri vasıtasıyla Babıâli'ye başvurular. Ermenilerden pek çok kimsenin Rus tâbiyetine geçtiğini, fakat bunlara ait "Cizye" vergisinin kendilerinden toplandığını, bunun kendileri için ağır bir yük olduğunu bildirerek, yeni bir sayım yapılmasını ve mevcut cizye mükellefleriyle gidenlerin belirlenmesini istediler. Bu istek üzerine 1842 yılında yapılan sayım neticesinde gayr-i Müslimlerin oturduğu pek çok mahalle ve köyün boş olduğu anlaşıldı. Mesela, Erzurum

merkez kazasının 18, mahallesinden 15'i ve 52 köyünden 12'si boştur. Keza, Erzincan kazasının 10 mahallesinden 4'ü ve 36 köyünden 2'si boştur (Küçük, 1982: 864).

Ahmet Şakir Paşa olağanüstü yetkilerle Doğu Anadolu bölgesine müfettiş olarak atanır. Ayrıca birde İstanbul'da bu ıslahat sürecini yöneten bir Islahat komisyonu kurulur. 10 Haziran 1896'da Islahat Komisyonu'nun Babıâli'ye hangi yerlere Hıristiyan atanacağına dair yazısı sonucu çalışmalar başlamıştır. Bu yazı daha sonra Şakir Paşa ile vilayetlerdeki valilere gönderilmiştir. Gerekli bürokratik işlemler tamamlandıktan sonra Eylül 1896'da Şakir Paşa, Erzincan, Tokat, Karahisar-ı Şarkiye, Amasya, Genç ve Muş sancaklarına Hıristiyan muavinler atamaya karar vermiştir. Buna göre Serkis Efendi, Erzincan'a; Yusuf Delenda, Karahisar-ı Şarkiye'ye; Cercis Efendi, Muş'a; Karakoç Efendi, Genç'e; Potukyan Nazaret Efendi, Amasya'ya; Kostaki Efendi de Tokat'a mutasarrıf yardımcısı olarak atanmışlardır (Şaşmaz, 2001: 767).

Rusya'nın Doğu Anadolu Ermenilerine Yönelik Faaliyetleri:

Rusya, 1828'de İran'ı yenilgiye uğratarak imzaladığı Türkmençay anlaşması ile elde ettiği Revan ve Nahçıvan hanlıklarını birleştirerek Ermeni vilâyetini kurmuş, Osmanlı devleti de 1829 yılında yapılan Edirne Anlaşması'yla Kafkaslardaki bir kısım toprakları Ruslara terk etmiştir. Rusya hükümetinin Kafkasya'da yeni oluşturduğu vilayete İran'da ve Osmanlı Devletine ait Doğu Anadolu topraklarında yaşayan Ermenileri göç etmeye teşvik etmiştir. Ayrıca Rus hükümeti 1816 yılında Moskova'da Ermeni Şark Dilleri Enstitüsünü açarak Ermeniler üzerinde siyasi, dini ve kültürel denetimini sağlayabilmek için önemli avantajlar elde etmeye çalışmıştır.

Böylece Rusya, Ermenilerin dini merkezi konumunda olan Erivan yakınlarındaki Eçmiyazın'ı de kontrol eder duruma gelmiştir. Ruslar 1836'da Katagikos Ohannes'in zamanında Ermenilerin dini ve kültür hayatlarını sınırlayan bir kanun çıkarmışlardır. Bu kanuna "Pologenia" (Uras, 2005: 173) ismi verilmiştir. Bu kanununa göre Eçmiyazın Katagikosu bütün dünya Ermenilerinin Katagikosu olarak kabul ediliyor. Yabancı memleketlere göndereceği delegeler eliyle Eçmiyazın Kilisesi'ne Katagikos seçilmesini kabul ediyor; ancak Çar'ın bu seçimi onaylamasıyla seçim tamamlanmış oluyordu. Rusya, buradaki Sinod Meclisi'ne bir hükümet memuru atamış ve bu memurun izni olmadan Sinod Meclisi'nin hiçbir karar alamayacağı kanunla hükme bağlanmıştır. Böylece Katagikos'un yetkileri sadece ruhani işlere ait hale dönüştürülmüş ve Ruslar, Ermenilerin dini ve kültürel alanlardaki işlerini kontrol altına almışlardır.

Rusların Osmanlı Ermenilerine sızmaya çalışması da Eçmiyazın Kilisesi aracılığıyla olmuş ve 1844'den itibaren İstanbul Ermeni Patrikhanesi'ndeki ayinlerde Eçmiyazın Katogikosu'nun adı anılmaya başlamıştır. Rusya'da 1885'te Ermeni okulları kapatılmış, 1896'da birçok Ermeni aydınları tutuklanarak Sibirya'ya sürülmüştür. Ermeni hayır cemiyetleri kapatılmış, basına sansür konulmuştur. 1903'te Çar Nicolas'ın kiliselerin mallarının zaptı hakkındaki fermanı yayımlanmıştır (Uras, 2005: 371). Aynı dönemlerde Osmanlı Ermenileri üzerinde ekonomik, dini, kültürel ve eğitim hakları açısından hiçbir baskının bulunmayışı herhalde Ermeni hareketlerinin sunî sebeplerle büyütüldüğünü açıkça göstermektedir.

Ruslar 1828 ve 1854 yıllarında iki kere Doğu Anadolu'yu işgal etmişler ve bunun sonrasında Doğu Anadolu'dan göçürülen Ermeni nüfusunun ise 100.000

Ahmet KOLBAŞI

civarında olduğu tahmin edilmektedir (Beydilli, 1998: 407). Bu Ermeniler, sürülmüş veya katledilmiş Türklerin topraklarına yerleşmişlerdir (Bugünkü Ermenistan'ının başşehri olan Erivan'ın nüfusunun % 80'i 1828'den evvel Müslüman idi). 1877-78 savaşı sırasında da Ruslar Kars-Ardahan bölgesini işgal ederek Müslümanları sürdüler ve onların evlerine Anadolu'nun diğer bölgelerinden gelen 70.000 kadar Ermeni yerleştirdiler. Ermenilerin, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'dan göçürülmesinde genel olarak aynı metodun uygulanmış olduğu tespit edilmektedir. İran'da Albay Lazarev eliyle yürütülen göçürme, Doğu Anadolu'da General Pankratyev tarafından icra edilmiştir. Ermeni ruhbani ise göçürme işinde en önemli rollerden birini üstlenmiştir (age, 406). Beydilli'ye göre, Rusya'ya göçürülen Ermeni nüfusun, 1829 tarihli Edirne Antlaşması'nın 13. maddesinde öngörüldüğü, zaten bu madde ve İran'la yapılan Türkmençay Antlaşması'na sokulan paraleli 15. madde, daha harpten önce planlanmış olan Ermenilerin göçürülmesi işinin hukuki bir kılıfı olmaktan başka bir anlam taşımıyordu (Beydilli, 1988:408).

Van vilayeti 20 Mayıs 1915'te Ermenilerin öncülüğüyle Ruslar tarafından tamamen işgal edilmiş ve geçici yönetimin başına meşhur komiteci Aram Manukyan getirilmiştir. Rusların Van'ı işgal etmelerinden sonra 1918'e kadar bu bölgedeki Ermeni hareketleri sürmüştür.

Ermeniler ağırlıklı olarak Gregoryen mezhebine mensup olup, önemli dini merkezleri arasında Eçmiyazin, İstanbul, Akdamar (Van) ve Sis (Kozan) yer almaktadır. Fatih Sultan Mehmet'in 1460 yılında İstanbul'da Ermeni Patrikhanesini kurarak Ermenileri bir merkezden kontrol altında tutmayı hedeflemiştir. Aynı uygulamanın benzerini gerçekleştiren Rusya 1828 Türkmençay savaşından sonra yaptığı düzenlemelerle Eçmiyazin Kilisesi'ni bütün Ermenilerin dini merkezi konumuna getirerek Ermenilerin üzerinde bu şekilde hâkim olma politikasını izlemiştir. Eçmiyazin Kilisesi kısa sürede Rus nüfuzuna girmiş, hatta Katogikos Nerses Aratarakes 60 bin kişilik bir Ermeni kuvvetinin başında Rus-İran Savaşı esnasında Ruslar safında yer almıştır.

Rusya Ermenilerinin Osmanlı-Rus savaşında Rus ordusunda görev almaları ve bunların Doğu Anadolu Ermenilerini Osmanlı devleti aleyhine hareketlendirmeleri de bölgede meydana gelen Ermeni olaylarının önemli bir nedeni olarak kabul edilebilir. 1915 yılında Van'ın Ruslar tarafından işgali sonucunda Ermeniler ile Osmanlı kuvvetleri arasında Van'da yaşanan silahlı çatışmalar, bunun en canlı misalidir. Rusya'nın Van konsolosu Mayevvsky'nin raporunda ve hatıralarında bu konulara dair bilgiler verilmektedir. (Mayewski, 1997).Bu konuda Rusya'nın Erzurum-İskenderun hattından Akdeniz'e açılma politikası çerçevesinde Ermenilerin ayrılıkçı hareketlerine zemin hazırladığı, fakat bölgede kurulacak tam bağımsız bir Ermenistan fikrine ise sıcak bakmadığı da söylenebilir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sona erdiği sıralarda Patrik Nerses Varajabedian ve Papaz Mateos İzmirliyan'ın başkanlıklarında Ermeni ilişi, gizli olarak toplanmıştır. Burada Rus Çarı'na verilmek üzere bir muhtıra hazırlanmıştır. Bu muhtıra, Fırat Nehri'ne kadar Rus işgali altına girmiş olan Anadolu topraklarının tekrar Türkiye'ye geri verilmemesi ve Çar'ın ülkesinin bir parçası olarak kalmasını temelinde

şekillenmiştir. Şayet Rusya'nın topraklarına Anadolu'dan bir bölge katılmayacaksa, diğer azınlıklara verilen ayrıcalığın Ermenilere de verilmesi (bağımsızlık veya özerklik), Ruslar tarafından Anadolu'da ele geçirilen topraklar boşaltılacaksa, Osmanlı Hükümeti'nden ıslahat için maddi bir teminat alınması ve ıslahat sonucuna kadar Rus askerlerinin işgal ettikleri toprakları boşaltmamaları talep edilmiştir (Sakarya, 1983: 43-44).

İngiltere'nin Doğu Anadolu Ermenilerine Yönelik Faaliyetleri:

İngiltere, 1878'de Kıbrıs Adası'nı, 1882'de Mısır'ı ele geçirmiş ve dikkatini Anadolu'ya, özellikle Doğu Anadolu'ya çevirmiştir. Bu tarihten sonra İngiltere'nin yaklaşık yüzyıldır devam eden Rus imparatorluğunun güneye doğru yayılmasına set çekmek için Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü muhafaza etme temeline dayanan geleneksel Türkiye politikasında değişiklik olmuştur. 1878 Berlin Antlaşmasından sonra İngiltere artık Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü muhafaza ederek değil, Osmanlı toprakları üzerinde milli devletler kurarak ve bunları İngiliz nüfuzu altına alarak da Rus yayılmasının önlenebileceğini düşünmeye başlamıştır (Şimşir, 1986: 120).

Ayestefanos Anlaşması ile Kafkasya'ya hâkim olan Rusya, Doğu Anadolu ve Balkanlarda da etkili olmuştur. Bu durum geleneksel İngiliz politikasına ters düşmüştür. Çünkü Rus nüfuzunun bu şekilde yayılması sadece İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısını tehditle kalmayacak, aynı zamanda Ortadoğu'daki gücünü de zayıflatabilecekti. Bu bakımdan İngiltere hemen konuyla ilgilenmeye başlamıştır. Rusya'nın, Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan gibi çok önemli stratejik noktaları ele geçirmesi, İngiltere'nin doğu ticareti bakımından hayati önem taşıyan yolların güvenliğini tehlikeye düşürmüştür.

Ermeni ıslahatı konusunda İngiltere, Ermenilerin menfaatin değil kendi menfaatlerini korumak için harekete geçmiş ve Kıbrıs Anlaşması'nı imzalayarak Kıbrıs'a yerleşmiştir. Gerçekten de Doğu Anadolu bölgesi ve Trabzon-Erzurum-Doğu Beyazıt güzergâhı Karadeniz'i İran'a ulaştıran ticaret yolu İngiltere için büyük önem taşımaktaydı. 1840'lardan itibaren Manchester'a yerleşmiş olan Ermeni tüccarlar, Britanya adalarında imal edilen pamuklu kumaşları yukarıda belirtilen yol üzerinden İran ve Türkistan'a pazarlıyorlardı. 1870'li yıllardan itibaren İngiltere'de artmaya başlayan pamuklu mamul stokları İngiltere için büyük bir iktisadî kriz yaratma eğilimi göstermekteydi. Bu stoklar erimez ve yeni imalat için de pazar bulunmazsa birçok fabrikanın kapanması, iflasların birbirini takip etmesi, İngiltere'de büyük bir işsiz kitlenin ortaya çıkarak devletin başına bela olması kaçınılmazdı. Karadeniz-İran güzergâhı stokların nakliyesi için tek yoldu. İngilizler sevkiyatı hızlandırmak gayesi ile Doğu Anadolu'da Ermeni tüccarlarına sermaye ve kredi yardımıyla bulunmuşlar, bunun çok faydasını görmüşlerdi. İşte bu yüzden İngiltere Ayestefanos Anlaşması'nın bu yolu Rusların kontrolüne sokan 19. ve 20. maddelerine itiraz etmiş ve Berlin Konferansı'ndaki 16. maddeyle bu yerlerin tekrar Osmanlı Devleti'ne geçmesini sağlamıştır.

Ermeni Meselesi ile ilgili ıslahat konusunda daha aktif olarak İngiltere'nin meşgul oluşu ve nihayet İngiltere'nin çeşitli illere yolladığı askeri Konsoloslar bu

Ahmet KOLBAŞI

bölgede meydana gelen Ermeni olaylarının aslında bir İngiliz-Rus rekabetinin kılıfı haline gelmiş olduğunu düşündürmektedir. 1878 senesinde Zeytun'da çıkan isyan sırasında İngiltere'nin hareket tarzı, Ermenilerin Anadolu'da yeni bir Sırp veya Bulgar problemine benzer bir mesele yaratmak arifesinde oldukları düşüncesini de yerleştirmeye başlamıştı ki, aslında Ermenilerin yapmak istediklerinin de bu olduğunu, İngiliz vesikalari ortaya koymuş bulunmaktadır (Gürün, 1985: 117-18).

İngiltere hükümeti George Goschen'i İstanbul büyükelçisi olarak 28 Mayıs 1880 tarihinde İstanbul'a gönderdiğinde İngiliz büyükelçisi ilk iş olarak Berlin Anlaşmasının 61. maddesinin uygulanması işini takibe koyulmuştur. Bu işin muhtevası Doğu Anadolu illerinde Reformların gerçekleştirilmesi olarak belirlenmişti. Goschen öncelikle Doğu Anadolu'daki nüfus ve etnik dağılımı belirlemek üzere doğu vilayetlerinde görev yapan Yarbay C. W. Wilson ve Binbaşı Henry Trotter'dan yararlanmıştır. (Karpat: 2003: 92) Bu dönemde İngiltere hükümetinin Anadolu'da görev yapan konsoloslarının tamamı asker kökenlidir.

Binbaşı Henry Trotter, Doğu Anadolu bölgesine 1879 yılında konsolos olarak tayin edildiği zaman yetkili olduğu alan Erzurum, Diyarbekir, Harput, Muş ve Van vilayetlerini kapsıyordu. *Bu bölgede Ermeniler hak iddia ediyordu. Trotter, bu bölgede reformları yürütmek ve Ermenilerin İngiltere'ye yakınlık duymasını sağlamak üzere etkin bir rol alacaktı. Reformların karşılığında bu dostluğun kazanılması zaten bekleniyordu. Bu nedenle Trotter, Salisbury markisine gönderdiği bir mektupta kendi makamının unvanının "Türk Ermenistanı ve Kürdistanı Konsolosluğu" olarak değiştirilerek Ermeni davasının tanınmasını savundu. Bununla birlikte, Trotter nüfus meselesi söz konusu olduğunda Ermeni iddialarını reddediyordu.* (Karpat: 2003 :93)

Van ilinden İngiliz Konsolosu tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 21 Eylül 1904 tarihli raporda İngiliz Konsolos, Van'da Doktor adıyla bilinen bir ihtilalci ile yaptığı konuşmasını aktarırken bunlar hakkındaki intibalarını şu şekilde anlatmaktadır: "Sonuç şu ki: İhtilalciler biraz inatçı görünüyorlar ve sert tedbirlerin bir Avrupa müdahalesini doğuracağı fikrine bağlanmışlar" (İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi, 1904: FO 195/2173). Bölgede bu beklentide olan insanların beklentilerini yönetmek, yönlendirmek ve bunun sonucu asırlarca devam eden belki yoksul ama onurlu Osmanlı barışını ortadan kaldırmak emperyalist faaliyetlerin ve Ermeni komitelerinin bölgeye sunduğu en büyük çaresizlik ve çözümsüzlük paketi olmuştur. Aynı belgede İngiliz görevli, "Doktor" lakaplı şahıs ile görüşmesine atfen, "Doktor, kendi düşüncemi oluşturan iki önemli noktada beni doğruladı fakat delil elde edemedim. Birincisi, Muş, Sason ve Talori'de tahrip edilen köylerin Ermenilerin kendileri tarafından daha askerler köylere ulaşmadan yakıldığı" bilgisini vermektedir (age, FO 195/2173).

Bu arada 1878 yılında bölgeyi gezen ve Doğu Anadolu Bölgesi Yüksek Komutanlığı'na atanması düşünülen İngiliz General Baker'ın "Hıristiyanların Müslümanlardan çok daha iyi durumda oldukları" yolundaki raporuna rağmen ateşli bir kampanya başlatmış olan Ermenilerin çabalarıyla İngiliz baskısı günden güne artmıştır. Hatta silahlı tehdide kadar varmıştır. Nihayet, 1879 yılında İngiltere Anadolu'nun başlıca kentlerine birer asker-konsolos atamıştır. Sivas'a Albay Wilson, Erzurum'a Binbaşı Trotter, sonra Yüzbaşı Everett, Van'a Yüzbaşı Clayton, Kayseri'ye Yüzbaşı

Cooper gönderilmişlerdir. Ayrıca Konya'ya Yüzbaşı Steward, Adana'ya yine Yüzbaşı H. Cooper, Diyarbakır'a Binbaşı Trotter, Kastamonu'ya Yüzbaşı G. Williers, Bursa'ya Teğmen Chermiside görevlendirilmiştir. Meslekten asker olan bu kişilerin konsolos olarak atanmaları olağandışı ve yeni bir uygulama (Çöhçe, 2001: 96) olarak burada sergilenmiştir.

Avrupalı devletler, İngiltere elçisinin hazırladığı bir başka notayı, 7 Eylül 1880 tarihinde Babıâli'ye müştereken vermişlerdir. Oldukça sert dille yazılan notada. Hükümet'in, 11 Haziranda verilen notalara karşı, cevabî notasının tatmin edici olmadığı, Berlin Antlaşması'mn getirdiği mesuliyetlerin yeterince anlaşılmadığımm ortaya çıktığı, dolayısıyla bunu Osmanlı Hükümeti'ne anlatmayı gerekli gördüklerini belirtmişlerdir. Babıâli bu notaya da 3 Ekim 1880 de gerekli cevabı vermiştir (Karaca, 1993: 103). Hükümet'in cevabı, başta İngiltere olmak üzere ilgili devletleri tatmin etmemiştir.

11 Mayıs 1895 tarihinde Islahat talepleri ile ilgili layiha ve memorandum Fransa, Rusya ve İngiltere sefaretleri baş tercümanları aracılığıyla Mâbeyn-i Hümâyûn Başkâtibi Tahsin Bey'e verilmiştir (Münir Süreyya, 2005). Daha sonraki dönemlerde de İngilizlerin baskı aracı olarak kullandığı Vilayet-i Sitte'de (onlara göre Ermenistan) Islahat istemi 1914 yılı Birinci Dünya Savaşı'na değin bölgeye Yenişehir anlaşması ile öngörülen Avrupalı bir vali atanması istekleri dâhil, artarak sürmüştür.

Siyasi grupların ve komite üyelerinin bizzat İngiltere hükümeti tarafından kollandığını açıklayan bir başka Osmanlı arşiv belgesinde ise İngiltere Hâriciye Nâzın Lord Rozberi'nin 1893 Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni olayları Ankara mahkemesi sanıklarının mahkumiyetleri hakkında müdahaleci bir tutum sergileyerek (BOA, Y.A.Hus., 276/77, Bâb-ı Âlî Dâ'ire-i Sadâret, Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn, 2802, 11 Zilhicce 1310) *mahkûm olanlardan filen ikâ'-ı cinayet edenlerden mâada politika töhmetiyle idâm ve kürek cezâlarına mahkûm olanların rehîn-i ajv-ı âlî buyurulması şeklinde* Osmanlı Sultanından talebinin olduğu anlaşılmaktadır.

Londra'da bazı lordların teşviki ve James Bryce ismindeki bir İngiliz milletvekilinin desteği ile on iki üyeden teşekkül eden *İngiliz- Ermeni Derneği* ismiyle bir cemiyet kurulmuştur. Londra'da *Hayastan* isminde bir gazete yayma başladığı gibi bir tarafı İngilizce ve diğer tarafı Ermenice olarak Minas Çeras tarafından *Ermeni* unvanıyla diğer bir gazete tesis edilmiştir. Amerika'da New York şehrinde *Sur Hantan* ve *Hayık*; Tiflis'de *Truşak* gazeteleri yayımlanmıştır. 1887 yılından itibaren *Hin çak* ismiyle önce Cenevre sonra Atina ve daha sonra Londra'ya taşınan bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır.

Zabtiye Nezareti'ne ait bir Osmanlı arşiv belgesinde Gladston'un iktidara gelişiyle Ermenilerin faaliyetlerini arttırdıklarına dair şu tespitler aktarılmaktadır: "İngiltere'den himaye edilme isteği ile şu aralık Londra ve Newcastle'da günden güne artan Ermeni mitinglerinden başka, sokaklara yaftalar (bildiriler) yapıştırılarak ve İngiliz lisanına aşına dokuz- on yaşlarında Ermeni çocuklarına sokak ortalarında nutuklar irâd" ettirilerek propaganda yapılmaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 10/62, 1310).

İngiltere, Rusya ve Ermenilerin Buluştuğu Payda İslahat Projesi ve Sonrasında Ermeni Özerkliği Ya da Bağımsızlığı:

İngiliz ve Rusların da önemli teşviklerini gören ve esas gayeleri, muhtar bir Ermenistan kurmak olan Ermeni komiteleri, bu hareketin önemli bir aşaması olarak Avrupalı devletlerin, Osmanlı Devleti'ne müdahalelerini sağlamaya yönelmişlerdir. İngiltere'nin başım çekmiş olduğu Avrupalı devletler, Osmanlı ülkesinde yaşanan her hadiseden sonra şiddet derecesi değişen protestolarda bulunmaya başladılar (Karaca, 1993: 104). Ermeniler konusunda ıslahat yapılması için Berlin Kongresi'nin imzacı büyük devletlerinin İstanbul sefirleri teker teker ve doğrudan hatırlatma yaptıkları gibi, bir araya gelerek Babıâli'ye nota da verebiliyorlardı. Bu notalardan ilki altı büyük devletin sefiri tarafından 7 Eylül 1880'de Babıâli'ye verilmiştir. İslahat isteminin temel amacı Ermeni meselesini çözmekten ziyade İngiliz ve Rus çıkarlarının rekabet alanında bulunan altı Osmanlı vilayetinin bu devletlerin çıkarlarına göre yapılandırılması olarak sürdürülen politikalarının bir ürünü idi. Çünkü daha önce Osmanlı ülkesinin hangi kısmında büyük devletler tarafından bu şekilde İslahat istekleri gündeme gelmiş ise o bölgenin Osmanlı devletinden kopanlığı görülmüştür.

19 Ağustos 1878 tarih ve 68 numaralı notada öncelikle Osmanlı Asya'sında Avrupalılar tarafından teşkil edilerek komuta edilecek bir jandarma kuvveti oluşturulması ve Osmanlı Asya'sındaki büyük şehirlerin bazılarında hüküm ve nüfuzu küçük mahkemelerde geçerli olacak birer mahkeme kurulması ön plana çıkmıştır. Notanın diğer maddelerinde, bu mahkemelerin her birinde kanunların inceliklerini bilen ve çıkan ilamları onaylayacak bir Avrupalı bulundurulması, her vilâyete o vilâyetin gelirlerinden sorumlu olacak ve iltizamı toplayarak hükmü on yıl süreyle geçerli olacak nizamın hazırlanıp düzenlenmesine memur olmak üzere ve Avrupalı birer tahsildar tayin olunması gibi hususlar teklif edilmiştir. Notanın sonunda da "İngiltere devleti, Babıâli'ye teklif edilen bu ıslahatın bütünüyle ve eksiksiz olarak uygulanması için padişah tarafından tayin edilecek vali ve hâkimlerin görevlerini layıkıyla yaptıkları müddetçe memuriyetlerinde belirlenen süre dâhilinde bırakılmalarının gerekli olduğunu ve konunun tahsildarları da kapsamına almasını arzu ettiğini bildirir" denilmiştir (Münir Süreyya Bey, 2005).

1913 yılına gelindiğinde Osmanlı hükümeti Balkan savaşlarının ağır sonucu karşısında bunalmış iken Ermenilerin konu edildiği Büyük devletlerin "İslahat istekleri" de tekrar yoğunlaşmıştır. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti 24 Nisan 1913 yılında İngiltere'ye başvurarak Doğu Anadolu bölgesinde ıslahat yapacağını belirterek bunun için İngiltere'den bölgede görevlendirilmek üzere subay ve müfettişler istemiştir. Burada Osmanlı hükümeti Ermeni meselesinde Rusya'nın tek başına kurduğu baskıyı dengelemek için İngiltere'ye yaklaşmayı uygun bulmuştur.

Rusya ve İngiltere, Vilayet-i Sitte'nin Ermeniler lehinde idari, ekonomik ve sosyal alanda ıslahatı konusunda Osmanlı hükümetini köşeye sıkıştırırken, Almanya ise Osmanlı ülkesinin parçalanmasına yönelik adımları pek olumlu karşılamadığından Osmanlı hükümetinin de bulunacağı toplantılarda bu konuların görüşülmesini istemiştir.

Buna rağmen, üç devletin İstanbul'daki büyükelçileri bir alt komisyon kurarak, 1895'teki ıslahat projesinden de yararlanarak, yeni bir ıslahat projesi hazırladılar. *Rus tasarısı adı verilen bu projeye göre, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput ve*

Sivas'ın bir kısmı "Ermeni Vilâyeti" adı altında tek vilâyet haline getirilmekte ve başına da, büyük devletlerin muvafakatiyle padişah tarafından beş yıl süreyle bir Osmanlı Hıristiyan 'ı veya tercihen bir Avrupalı genel valinin getirilmesi öngörülmekte idi. Genel valinin idarî, mülkî ve yargıya ait geniş yetkileri olacak, vilâyette resmî yazışmalar Türkçe ve Ermenice yapılacaktı. Bu projenin uygulanması halinde, Doğu Anadolu 'da II. Abdülhamit 'in önlemeye çalıştığı "Ermenistan "ın kurulması, kaçınılmaz bir hal almakta idi (Halaçoğlu, 2005: 41).

Sonuç:

Türkler tarihte hiçbir zaman Anadolu'da Ermenistan adlı bir devlet ile savaşarak veya bunların topraklarını işgal ederek yerleşmemişlerdir. Doğu Roma ile savaşarak Anadolu'yu aşamalı olarak yurt haline getirmişlerdir. Bu tarihi dönemlere ait Türklerin Anadolu'da diğer toplumlara yönelik girişmiş olduğu hiçbir yok etme eylemi ve iddiası bulunmamaktadır. Türkler, Osmanlı döneminde de hâkimiyeti altında bulunan hiçbir topluluğu yok etme eylemine yönelmemişlerdir. Aynı şekilde Osmanlı hükümeti kendi hâkimiyeti altında yaşayan topluluklardan birinin diğerini ezmesine veya yok etme teşebbüslerine ayrıca bir bölgeyi yurt edinmek maksadıyla burada etnik milliyetçiliğe dayalı bir siyasallaşma faaliyetlerine girişmesine de izin vermemiştir.

Rusya, Avrupa'da Almanya'nın yeni bir siyasi güç olarak belirmesi ile Avrupa siyasi dengelerinin değişmesi sonucunda 1856 Paris Anlaşması ile sağlanan "Karadeniz'in silahsızlandırılması ve Osmanlı toprak bütünlüğünün Avrupa devletlerinin garantisi altında olduğu" hükümlerini Alman desteğini sağlayarak 1871 Londra Boğazlar protokolü ile kendi lehine değiştirerek Karadeniz'de ve Osmanlı üzerindeki faaliyetlerinde serbest kalmayı başarmıştır. Bundan sonra Büyük devletler tarafından 1876 İstanbul konferansı tertip edilmiş burada Osmanlı hükümetine ağır şartlar içeren istekler ileri sürülmüş bunların hükümet tarafından reddedilmesiyle birlikte Osmanlı hükümetinin Uluslararası desteği adeta kesilmiş ve sonrasında 1878 Osmanlı-Rus savaşı ile Osmanlı devleti ağır bir yara almıştır.

Vilayet-i Sitte üzerinde Ermenilerin bir Ermenistan teşkili için Berlin anlaşmaması 61. maddesine dayanarak ümitlenmeleri, Rusya'nın bu bölgeleri belirli bir süre işgal altında bulundurduğu dönemlerde Rus ordusunda görevli Kafkas Ermenilerinin bölge Ermenilerini cüretlendirmesi, Rusya'nın Erzurum- İskenderun hattını ele geçirerek Akdeniz'e inme isteğine uygun olarak bölge Ermenilerini himaye ederek burada ıslahat istemi ile giriştiği siyasi, dini ve askeri faaliyetler sonucunda bölge Ermenilerinin harekete geçerek Birinci Dünya savaşı ve sonrasında Türk istiklâl savaşı süresince yaşanan tatsız olaylara kapı açılmıştır. Rusya 1828 den itibaren Erivan'ı Ermeni vilayeti haline getirerek Ermenilerin dini merkezi olan Eçmiyazin'i kontrol altına alarak Ermeniler üzerinde söz söyleme hakkını elde etmiş ve bunu güneye inme politikasında temel argüman kullanma yolunu tercih etmiştir.

İngiltere hükümeti ise 1878 Berlin Konferansı sonrasında Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünü savunmak yerine Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli toplulukları dini esasa dayalı millet sistemi yerine etnik tabanlı ulus yapılanmalarına destek vererek kendi çıkarlarına hizmet edecek siyasi yapılanmalara yönelmiştir. İngiltere'nin Balkan Federasyonu önerisi ve Ermenistan adıyla Doğu Anadolu bölgesinde yürüttüğü reform

projelerindeki ısrarlı siyaseti bu paralelde güdülen çıkar siyasetinin bir parçası olmalıdır.

Sömürgecilerin Ortadoğu'yu şekillendirme ya da paylaşma tasarılarının bir parçası olarak Ermenilerin bir kısmında ulusçuluk, önemli bir yaşamsal siyasaya dönüşmüştür (Aksu, 2003: 45). Bir grubun siyasi emelleri nedeniyle siyasi grup olması, aynı zamanda milli, dini, ırki veya etnik grup olmasını etkilemez. Zira siyasi gruplar da diğer özellikleriyle, Ermeniler gibi, etnik, dini grup veya diğer bir grup olarak da nitelendirilebilirler. Ancak siyasi grup olmak, o grubun maruz kaldığı olaylar, grup olmasından değil de siyasi nedenlerden kaynaklandığını gösterir (Aktan, 2005). Osmanlı Ermenilerinin gayretleri bu açıdan değerlendirildiğinde bu olaydan Türkler ve Ermeniler arasındaki toplumsal banışı bozulmuş ve her iki toplumda büyük zarar görmüşlerdir.

Kaynakça

- Aksu, Şener. "Uluslaşma Süreçleri Açısından Ermeni Sorunu". *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 38 (2003): 44-54.
- Aktan, Gündüz. "Devletler Hukukuna Göre Ermeni Meselesi". Ermeni Sorunu. http://www.ennenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale16_2.html.
- Beydilli, Kemal. *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Y.A.Hus., 276/77, Bâbıalî Dâire-i Sadâret, Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn, 2802, 11 Zilhicce 1310.
- BOA Y.PRK.ZB.Nz. Maruzatı, 10/62, 1310.Ra.5.
- Bozkurt, Gülnihâl. *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839 - 1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- Cönce , Salim. "Büyük Ermenistan'ı Kurma Projesi". *Ermeni Araştırmaları* 1 (2001): 87-107.
- Ercan, Yavuz. "Millet Sistemi". *Yeni Türkiye Dergisi* 32 (2002): 397-406.
- Ermeni Komiteleri (1891-1895)*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2001.
- Eryılmaz, Bilal. "Osmanlılarda Millet Sistemi". *Osmanlı Ansiklopedisi*. VI. Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, (1996): 223-78.
- İngiltere Dışişleri Bakanlığı Arşivi. FO 195/2173, 21 Eylül 1904, Van.
- Gürün, Kamuran. *Ermeni Dosyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Ermeni Tehciri*. İstanbul: Babıalî Kültür Yayıncılığı, 2005.
- Karaca, Ali. *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa*. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993.
- Karpat, Kemal. *Osmanlı Nüfusu(1830-1914)*, İstanbul, Çeviri Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- Küçük, Cevdet. "Ermeni Meselesi Karşısında Sultan II. Abdülhamit'in Tutumu ve Anadolu'da Ermeni Nüfusu". *Türk Kültürü Dergisi* 236 (1982): 864-873.
- Mayewski, Van ve Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistikî. Haz. H. Pehlivanlı. Van: 1997.

- Münir Süreyya Bey. "Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi". T.C Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/munirsureyyarapor/hayati.htm>.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Da Yayıncılık, 2003.
- Sakarya, İhsan. *Belgelerle Ermeni Sorunu*. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih Yayını, 1983
- Shaw, Stanford J. ve Ezel Kural. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye II*. İstanbul: e yayımlan, 1982.
- Süslü, Azmi. *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*. Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörlüğü Yayını, 1990.
- Şaşmaz, Musa. "Ermeniler Hakkındaki Reformların Uygulanması (1895-1897)". *Yeni Türkiye Dergisi* 38 (2001): 765-73.
- Şimşir, Bilal. *Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilâyeti*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1986.
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1975.